
DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2023.03.044>

УДК: 330.34:338.439

JEL: O10, E61, F52

Олена Бородіна

БАЗОВІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРИКЛАДНІ МЕХАНІЗМИ ПЕРЕХОДУ ДО НАЦІОНАЛЬНО УКОРІНЕНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У контексті новітньої методології трансформації глобальних агропродовольчих систем обґрунтовано, що визначальним напрямом змін української агропродовольчої системи у напрямі національно укоріненого розвитку слід визнати необхідність гарантованого державою вільного доступу усім українцям до якісного, свіжого і безпечного продовольства та сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва, отриманих безпечним для довкілля і сільських спільнот способом на основі стимулювання внутрішніх ринків продовольства і продуктів харчування, які виробляються, обробляються, продаються (розподіляються) та споживаються на певній території на основі стимулювання попиту і пропозиції. Показано, що за таких умов механізми продовольчого забезпечення не є інфляційними, оскільки попит і пропозиція є пов'язаними і збалансованими за рахунок державного непрямого фінансування задоволення базового права людини на продовольство вітчизняного виробництва та стимулювання солідарної відповідальності за виробництво і споживання продовольства. Запропоновано дієві та реально доступні у використанні у вітчизняних умовах базові підходи підвищення ролі локальних ринків у продовольчих системах, орієнтованих на інтереси людей, а не на традиційне економічне зростання, які включають зв'язані продовольчі субсидії для стимулю-

Бородіна Олена Миколаївна (olena.borodina@gmail.com), чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук, проф.; завідувач відділу економіки і політики аграрних перетворень ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", Київ, Україна.

Сфера наукових інтересів: теоретико-методологічні засади інклюзивного сільського розвитку, модернізація механізмів державної підтримки селянських фермерських господарств у контексті продовольчої підтримки вразливих верств населення; розробка науково-прикладних підходів до формування моделі солідарного сільського господарства; розробка концептуальних засад формування національно вкоріненої агропродовольчої системи; розробка методології правозахисного підходу до формування агропродовольчої політики. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9937-5907>.

Стаття підготовлена в рамках виконання НДР "Соціоекономічний вимір переходу сільського господарства та сільських територій України до розвитку на засадах агроекології". Державний реєстраційний номер: 0123U100819

Цитування: Бородіна О. М. Базові методологічні підходи та прикладні механізми переходу до національно укоріненого розвитку агропродовольчої системи України. *Економічна теорія*. 2023. № 3. С. 44–57. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2023.03.044>

вання здорового харчування; державні закупівлі від малих виробників для особливих потреб шкільного харчування; стимулювання солідарної продовольчої безпеки на рівні спільнот. Показано, що такі продовольчі програми, поряд з іншими ініціативами у сфері соціального захисту, є одним з найбільш розумних напрямів довгострокових державних інвестицій, особливо якщо вони орієнтовані на пов'язані мультиплікативні ефекти. Доведено, що національно укорінений підхід стимулювання локальних ринків не тільки забезпечує найбільш вразливі групи населення якісним харчуванням й сприяє споживанню свіжої та здорової їжі, а й формує сталість програм харчування, відкриває нові ринки та можливості для підвищення доходів сімейних фермерських господарств, стимулюючи при цьому місцевий розвиток. Закупівлі продуктів із місцевих джерел робить ринки більш передбачуваними, допомагає створювати робочі місця та можливості для населення протягом усього життя формувати переваги у виборі свіжої місцевої продукції.

Ключові слова: національно укорінений розвиток, агропродовольча система, сімейні ферми, продовольчі субсидії, шкільне харчування, солідарне сільське господарство.

BASIC METHODOLOGICAL APPROACHES AND APPLIED MECHANISMS OF TRANSITION TO NATIONALLY ROOTED DEVELOPMENT IN THE AGRI-FOOD SYSTEM OF UKRAINE

Olena Borodina (olena.borodina@gmail.com), Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Professor, Doctor of Economics, Head of the Department of Economy and Policy of Agrarian Transformations, State Institution "Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine". ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9937-5907>.

The article, referring to the newest methodology of global agri-food systems' transformation, substantiates that the determining direction of changes in the Ukrainian agri-food system towards nationally rooted development should be the need for free access to high-quality, fresh and safe food and domestically produced agricultural outputs, obtained in a way that is safe for the environment and rural communities, based on stimulating national food markets and outputs that are produced, processed, sold (distributed) and consumed in a certain territory based on stimulating supply and demand. It is shown that the mechanisms of food supply, in such circumstances, are not inflationary, since supply and demand are linked to and balanced by the state indirect financing of the basic human right to domestically produced food and stimulation of solidarity responsibility for food production and consumption. The author proposes various effective and feasible basic approaches to enhancing the role of local markets in food systems oriented towards people's interests rather than traditional economic growth, including linked food subsidies to promote healthy diets; public procurement from small producers for special needs of school meals; and promotion of solidarity food security at the community level. The article shows that such food programmes, along with other social protection initiatives, are one of the most reasonable directions for long-term public investment, especially if they are focused on linked multiplier effects. A nationally rooted approach to stimulating local markets has been shown to not only provide the most vulnerable groups with quality food and promote the consumption of fresh and healthy food, but also build the sustainability of nutrition programmes, and open up new markets and opportunities to increase family farm incomes, while stimulating local development. Purchasing food from local sources makes markets more predictable, helps create jobs and creates opportunities for people to develop a lifelong preference for fresh local produce.

Keywords: nationally rooted development, agri-food system, family farms, food subsidies, school meals, solidarity agriculture.

"У повоєнній Україні перед країною в цілому і державою зокрема постануть завдання соціоекономічного і соціогуманітарного відновлення, забезпечення на цій основі розвитку людського потенціалу і соціокультурних компонентів добробуту..." (Геєць, 2023. С. 3–22), становлення здорового

способу життя, зміцнення фізичного та психічного здоров'я українців. "Відтак формулювання національного бачення бажаних соціальних змін та його інституційне втілення мають бути в числі перших завдань повоєнної політики України, орієнтованої на забезпечення соціальної якості життя" (Бурлай та ін., 2022. С. 89–119). У цьому контексті кардинального переосмислення потребує політика продовольчого забезпечення українців здоровою їжею, безпечним довкіллям, продукцією сільської гастрономії, послугами гостинності тощо.

Україна, яка зазнала масового переміщення населення у зв'язку з воєнними діями, стоїть перед викликом інтенсивної урбанізації, яка впливає на те, як і чим будуть харчуватися люди і як це впливатиме на якість їхнього життя і довголіття. За прогнозами 2023 року, оприлюдненими у спільній доповіді Продовольчої та сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (ФАО), Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку (МФСР), Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та Всесвітньої продовольчої програми (ВПП), до 2050 року майже 70% відсотків населення житимуть у містах. До того ж збережеться і посиляться існуюча нині нерівність між сільськими та міськими районами. За міжнародними оцінками населення сільських районів більшою мірою страждає від проблем із продовольством – труднощі відчувають 33% дорослого населення сільських районів та 26% – міських. Неповноцінне харчування у дітей у міських та сільських районах також має свою специфіку: поширеність відставання у рості вища у сільських дітей (35,8%), ніж у міських (22,4%) (FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, 2022).

Саме тому з точки зору стратегій національного розвитку у сучасному глобалізованому просторі переважна частина країн світу, особливо Європейського Союзу, посилену увагу приділяють аграрному і сільському розвитку, спрямованому на збереження сільського способу життя, примноження засобів достойного існування на сільських територіях і створення преференції для сільського населення, сільських жінок і молоді в організації і веденні сільського господарства сімейного типу, розвитку локальних ринків та коротких агропродовольчих ланцюгів. "Поеднання інверсійного типу ринкової трансформації з глобалізацією в умовах України, яка має суттєво нижчий рівень економічного розвитку порівняно з розвиненими країнами, привело до того, що Україна на основі ринкових законів пристосовується до різних фрагментів світової економіки як сировинний придаток промислово-аграрного типу" (Гриценко, 2016. С. 5–18), що значною мірою підриває продовольчу безпеку країни, добробут населення, потенціал сільських територій та рівень життя сільських спільнот. Довоєнна орієнтація агропродовольчої системи на глобальні сировинні ринки для отримання валютних надходжень має бути кардинальним чином переглянута. Саме локалізація агропродовольчого забезпечення перетворюється в сучасний тренд захисту національних інтересів, вирішальний важіль прийняття політичних рішень щодо державних інвестицій на заходи спра-

ведливого аграрного і сільського розвитку та формування продовольчої безпеки українців.

Отже, метою дослідження є крізь призму новітніх методологічних розробок та рекомендацій впливових міжнародних організацій у сфері глобального продовольчого забезпечення сформувані теоретичні підходи та запропонувати, з урахуванням воєнних наслідків для внутрішньої продовольчої безпеки українців, реально діючі та перевірені на ефективність в різних країнах світу, конкретні механізми реконструкції агропродовольчої системи України у напрямку національно укоріненого розвитку.

У теоретичній площині для розкриття власного змісту національно укоріненого агропродовольчого забезпечення, його особливостей у системі аграрного і сільського розвитку порівняно з іншими сферами економічної діяльності пропонується використовувати основні засади методології агропродовольчих систем, яка, за визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку, "стосується всіх елементів і видів діяльності, пов'язаних із виробництвом і споживанням їжі, а також їх наслідками, включаючи економічні наслідки, наслідки для здоров'я та навколишнього середовища"¹.

Базуючись на концепції агропродовольчих систем та реалізованому Європейським Союзом принципі допомоги Україні у повоєнній відбудові – "ніхто не повинен бути залишений без уваги", – визначальним напрямом змін української агропродовольчої системи у контексті національно укоріненого розвитку пропонується визнання вільного доступу усім українцям до якісного, свіжого і безпечного продовольства та сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва, отриманого безпечним для довкілля і сільських спільнот способом.

Важливим методологічним інструментом вирішення цієї проблеми вже зараз може бути реальне надання дрібним фермерам і сімейним господарствам диверсифікованого доступу на внутрішні ринки за рахунок стимулювання попиту на вироблену ними сільськогосподарську продукцію і продовольство, що формуватиме підвищення ролі ринків у продовольчому забезпеченні, орієнтованому на потреби людей, а не на економічне зростання. "Економічне зростання в окремих випадках може відбуватися таким чином, що більшість населення не відчує покращення життя, або навіть відчує його погіршення". Якщо ж політика агропродовольчого забезпечення орієнтується на потреби людей у різноманітному продовольстві і його виробництві із застосуванням власного досвіду та місцевих ресурсів, а не на нарощення сировинного експорту для отримання валюти, то у цьому випадку "економічне зростання, покращує якість ВВП і структуру економіки, супроводжується покращенням умов життєдіяльності людей і розвитком людських здібностей" (Гриценко, 2016. С. 5–18).

При такому підході до стимулювання внутрішніх ринків продукти харчування виробляються, обробляються, продаються (розподіляються) та

¹ OECD Improving policies for food systems / Організація економічного співробітництва та розвитку. URL: <https://www.oecd.org/food-systems/>

споживаються на певній території на основі стимулювання попиту і пропозиції. За таких умов механізми продовольчого забезпечення не є інфляційними, оскільки попит і пропозиція тут є пов'язаними, і від самого початку збалансованими (Гриценко, 2023. С. 38–54) за рахунок державного непрямого фінансування задоволення базового права людини на продовольство вітчизняного виробництва та стимулювання солідарної відповідальності за виробництво і споживання продовольства.

Такі взаємовідносини у продовольчій системі спираються на внутрішні механізми управління, тобто працюють відповідно до набору загальних правил, які узгоджуються між виробниками, споживачами та різними органами влади відповідної території. Розрив між виробниками та кінцевими споживачами скорочується, ланцюжки розподілу стають значно коротшими, фінансово підкріплений попит стимулює пропозицію.

Механізми надання дрібним фермерам і сімейним господарствам диверсифікованого доступу на ринки за рахунок стимулювання попиту на вироблену ними сільськогосподарську продукцію і продовольство створює неформальний простір, де зустрічаються покупці та продавці, місце, де формуються політичні, соціальні та культурні відносини, і де всі учасники взаємодіють між собою з різним ступенем взаємозалежності та солідарності. Співвідношення сил між виробниками, переробниками, торговцями та споживачами має більш горизонтальний характер, що означає, що ринки ґрунтуються на відносинах солідарності та довіри, а не вільної ринкової конкуренції. Запропонована класичною неоліберальною теорією модель ринкової системи сьогодні працює зі значними збоями. "Споконвічна позитивна конфліктність ринкової конкуренції вироджується і все частіше набуває форму запеклої боротьби на знищення, у якій всі засоби однаково добрі, якщо вони ведуть до кінцевої перемоги над конкурентами" (Яременко, 2022. С. 90–114).

Горизонтально структурована національно укорінена продовольча система, орієнтована на потреби людей і їх задоволення на локальних рівнях, зможе оперативніше реагувати (саморегулюватися) на зміни обставин і нові виклики, які виникатимуть у міру їх появи. Це один із найважливіших системних критеріїв сталої продовольчої системи, оскільки на національному рівні неможливо передбачити всі умови чи зміни, які виникатимуть у середньостроковій та довгостроковій перспективах. Адаптивна здатність і стійкість сімейного типу господарювання вбудовані як у біофізичні аспекти агропродовольчої системи (через збереження біорізноманіття, підтримку здорових ґрунтових систем, підтримку самоочищення природних водойм тощо), так і в соціально-економічні аспекти цієї системи (передача знань, розвиток і організаційна спроможність, усунення циклів бідності тощо).

Наразі зараз дієвими та реально доступними у використанні у вітчизняних умовах є запровадження трьох базових підходів підвищення ролі локальних ринків у продовольчих системах, орієнтованих на інтереси людей, а не на традиційне економічне зростання: (i) зв'язані продовольчі субсидії для стимулювання здорового харчування; (ii) державні закупівлі від

малих виробників для особливих потреб шкільного харчування; (iii) стимулювання солідарної продовольчої безпеки на рівні спільнот.

Зв'язані продовольчі субсидії для здорового харчування

Для підтримки вразливих верст населення у їх прагненнях до здорового харчування – споживачів та виробників сільськогосподарської продукції і продовольства – найпоширенішими є програми продовольчої підтримки через місцевих фермерів та місцеві продукти. Розробка програм продовольчої підтримки та бюджетні кошти на участь у них спрямовуються вразливим групам через міністерства, що ними опікуються: Міністерство охорони здоров'я, Міністерство соціальної політики, Міністерство сільського господарства.

У США, де надання продовольчої допомоги населенню практикується з 1939 року, найбільш відомою є Програма додаткової допомоги в харчуванні (SNAP – раніше вона мала назву Програма продовольчих талонів), яка підтримує понад 40 мільйонів американців у щомісячному отриманні їжі для збалансування раціону в напрямку здорового харчування (Llobrera, May 19, 2023). За даними, у 2021 році близько 14 мільйонів американських домогосподарств відчували нестачу продовольства в певні моменти протягом року (Coleman-Jensen, Alisha et al., September 2022).

За оцінками Міністерства сільського господарства США (USDA), відсутність продовольчої безпеки в країні залишається високою і неоднорідною: вона вища для домогосподарств² з дітьми, і для темношкірих сімей, ніж для білих (Coleman-Jensen, Alisha et al., September 2022). Вплив відсутності продовольчої безпеки та голоду на дітей добре задокументовано, причому навіть короткі періоди відсутності продовольчої безпеки призводять до шкоди їх розумовому та фізіологічному розвитку та підвищує ризик несприятливих наслідків для здоров'я у майбутньому (Hernandez and Jackowitz, 2009).

Розмір допомоги SNAP для сім'ї залежить від її доходу та певних витрат. Згідно з федеральними правилами, щоб мати право на отримання допомоги, дохід і ресурси домогосподарства повинні відповідати трьом критеріям (A Quick Guide to SNAP Eligibility and Benefits, March 3, 2023):

- Валовий місячний дохід – тобто дохід домогосподарства до застосування будь-яких відрахувань за програмою – зазвичай має бути на рівні 130% межі бідності або нижче. Для сім'ї з трьох осіб межа бідності, яка використовується для розрахунку допомоги SNAP у 2023 федеральному фінансовому році, становить 1920 доларів на місяць. Таким чином, 130% межі бідності для сім'ї з трьох осіб становить 2495 дол. на місяць, або близько 29 940 дол. на рік. Рівень бідності вищий для великих сімей і нижчий для менших за чисельністю членів.

- Чистий дохід або дохід домогосподарства після застосування відрахувань має бути на рівні або нижче межі бідності.

² "Домогосподарство" в рамках програми SNAP складається з осіб, які живуть разом в одній резиденції, купують та готують разом їжу.

• Активи повинні бути нижчими за певні ліміти: домогосподарства, у яких немає члена віком 60 років і старше (або інвалідів), повинні мати активи на суму 2750 дол. США або менше, а домогосподарства з таким членом повинні мати активи на суму 4250 дол. США або менше³.

Відповідно до законодавчо встановлених норм сім'ї, які отримують допомогу в рамках SNAP, витратять 30% свого чистого доходу на їжу. Для домогосподарств, які мають чистий дохід, щомісячна допомога SNAP дорівнює максимальній виплаті для такого розміру домогосподарства мінус очікуваний внесок домогосподарства у розмірі 30% її чистого доходу (табл. 1)⁴. Під час пандемії ці правила розрахунків допомоги були тимчасово призупинені через надзвичайні розподіли (EAs), які забезпечили всім домогосподарствам підвищені пільги SNAP. Ці тимчасові підвищення закінчилися в лютому 2023 року.

У табл. 1 показано максимальні рівні виплат SNAP у 2023 фінансовому році для домогосподарств різного розміру та передбачувані середні виплати (без тимчасового підвищення, пов'язаного з пандемією, яке закінчилось в лютому 2023 року). Наприклад, для сім'ї з трьох осіб розрахунки такі: якби ця сім'я не мала доходу, вона отримувала б максимальну допомогу в розмірі 740 доларів на місяць; якби вона мала 600 доларів чистого місячного доходу, то отримувала б максимальну виплату (740 доларів) мінус 30 відсотків свого чистого доходу (30 відсотків від 600 доларів це 180 доларів), або 560 доларів.

Таблиця 1

Переваги SNAP залежно від розміру родини

Розмір домогосподарства	Максимальна місячна допомога, 2023 фінансовий рік, доларів США	Розрахункова середньомісячна допомога, 2023 фінансовий рік, доларів США
1	281	195
2	516	359
3	740	577
4	939	684
5	1116	818
6	1339	1011
7	1480	1048
8	1691	1150
Кожна додаткова особа	211	

Джерело: "SNAP – Fiscal Year 2023 Cost-of-Living Adjustments", USDA, 9 серпня 2022 р. URL: <https://www.fns.usda.gov/snap/fy-2023-cola>. Пільги SNAP на Алясці, Гаваїях, Гуамі та Вірджинських островах вищі, ніж в інших 48 штатах і Вашингтоні, округ Колумбія, оскільки стандарти відповідності доходу, максимальні пільги та суми відрахувань відрізняються в цих штатах і на території.

³ Обмеження доходів і активів не застосовуються до домогосподарств, які мають беззаперечне право на SNAP.

⁴ Домогосподарства з одним або двома членами, які відповідають вимогам, мають право на отримання принаймні мінімальної допомоги, яка становить 23 дол. США в 2023 фінансовому році для 48 штатів і округу Колумбія (з вищими сумами для Аляски, Гаваїв, Гуаму та Вірджинських островів).

У середньому домогосподарства – учасники SNAP отримували близько 240 доларів на місяць у 2019 та 2020 фінансових роках (до пандемії). Середня вигода SNAP на людину становила приблизно 121 дол. США на місяць, тобто приблизно 4,00 дол. США на людину на день⁵. Із квітня 2020 року середні виплати SNAP були вищими через законодавство, яке передбачало тимчасові підвищення під час надзвичайної ситуації у сфері охорони здоров'я у відповідь на пандемію COVID-19. За оцінками, після закінчення цих додаткових виплат у лютому 2023 року, переваги SNAP на людину становитимуть у середньому близько 182 дол. США на місяць, або 6,00 дол. США на людину на день, що відображає наслідки продовольчої інфляції. У відповідь на те, що ціни на продукти харчування швидко зростають з осені 2021 року, рівні продовольчих пільг SNAP (а також кілька інших правил програми) щорічно коригуються з урахуванням інфляції в жовтні кожного фінансового року. У результаті максимальні виплати за програмою SNAP у 2023 фінансовому році зросли більш ніж на 12%, тому купівельна спроможність бенефіціарів програми не впала у зв'язку з підвищенням цін на продукти харчування та відміною пандемічних виплат (*A Quick Guide to SNAP Eligibility and Benefits*, March 3, 2023).

Для України відсутність продовольчої безпеки практично для переважної більшості домогосподарств стала найгострішою у період війни, коли за рік з січня 2023 року (проти січня 2022 року) ціни на продовольство зросли на 32,8%⁶; найбільший ріст (17,3%) спостерігається по групі найважливіших, з точки зору здорового харчування, продуктах овочівництва. Підтримка вразливих верст населення в місті та дрібних сільськогосподарських виробників на селі в Україні нині стала ідеєю національною відродження. У рейтингу USDA, за підсумками 2021 року, Україна посіла 92 місце між Ефіопією (41,3% витрат на харчування, 245 дол./особу) та Камбоджею (42,7%, 546 дол./особу), перебуваючи серед країн, де відсоток витрат на продовольство є одним із найвищих⁷. Якщо у довоєнний період витрати на продовольство становили майже 50% сукупних витрат міських домогосподарств і майже 60% сільських домогосподарств, зростання цін на продовольство стало серйозним інфляційним шоком і суттєво підвищило рівень бідності в країні та збільшило кількість вразливих верств населення у воєнний час.

⁵ Середньомісячні виплати SNAP на домогосподарство та на одну особу, наведені тут за 2019 і 2020 фінансові роки, базуються на місячних даних з жовтня 2018 року по лютий 2020 року (станом на лютий 2023 року).

⁶ Лупенко Ю. Динаміка зростання споживчих цін на продукти харчування поступово стабілізується. URL: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/3588-dynamika-zrostannya-spozhyvchykh-tsin-na-produkty-kharchuvannya-postupovo-stabilizuyetsya-yuriy-lupenko.html>

⁷ В Україні за три роки зросли витрати населення на продукти. УкрІнформ. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3672449-v-ukraini-za-tri-roki-zrosli-vitraty-naselenna-na-produkty-iae.html>

Підтримка закупівель від малих виробників для особливих потреб здорового харчування дітей

Ряд досліджень впливових міжнародних організацій останніх десяти років показав, що шкільне харчування є засобом формування якісного людського капіталу, сприяє довгостроковому благополуччю дітей та допомагає їм учитися та розвиватися.

Натомість висока поширеність відсутності продовольчої безпеки серед дітей викликає особливе занепокоєння, оскільки це пов'язано з низкою ймовірних негативних наслідків, таких як довгострокові неврологічні ушкодження, проблеми з поведінкою та психічним здоров'ям (Coleman-Jensen, Alisha et al., September 2022).

За даними Всесвітньої продовольчої програми ООН (ВПП ООН) (WFP, 2020), за останнє десятиріччя країни значно розширили фінансові та політичні зобов'язання щодо програм шкільного харчування, і ці зусилля привели до того, що шкільне харчування стало доступним для максимальної кількості дітей за всю історію реалізації програм шкільного харчування. Шкільне харчування – перетворилося у найбільший і найпоширеніший механізм соціального захисту. У звіті ВПП ООН зазначається, що у 2020 році зі 163 досліджуваних країн, 99% реалізували програми шкільного харчування; кожен другий школяр у світі, або 388 мільйонів дітей, отримували харчування в школах (WFP, 2020). Станом на 2022 рік майже 420 мільйонів дітей у всьому світі отримують шкільне харчування – на 30 мільйонів більше, ніж 2020 року; вартість програм шкільного харчування сягає 50 млрд дол. Проте наразі існують суттєві відмінності між багатими країнами, де харчування отримують 60% школярів, і країнами з низьким рівнем доходу, де таких дітей всього 18% (WFP, 2022).

Харчування в школі особливо важливе для дітей, які живуть у зонах конфліктів, оскільки воно сприяє миру та соціальній згуртованості. У країні, яка стикнулася з воєнними діями, шкільне харчування може стати основним засобом захисту, оскільки створює відчуття нормального життя та сприяє продовженню навчання. Негативні наслідки закриття навчальних закладів можуть вплинути на все життя дитини. Це особливо стосується дітей з вразливих груп населення, для яких шкільне харчування є найважливішим, а домашнє навчання менш доступним. Тривале закриття шкіл створює більший ризик експлуатації та жорстокого поводження, оскільки тривала перерва у навчанні пов'язана зі зростанням дитячої праці. В кінцевому підсумку трагічні наслідки закриття шкіл та відсутність шкільного харчування негативно впливають не тільки на життя окремої людини, а й ведуть до підривання людського капіталу нації та збереження порочного кола бідності та нерівності.

Щоб повернути соціально незахищених дітей до школи (особливо які проживають в умовах надзвичайних ситуацій), необхідні програми, які здатні знизити серйозний фінансовий тиск, з яким багато сімей стикаються у зв'язку з такими ситуаціями.

Очевидно, що програми шкільного харчування, поряд з іншими ініціативами у сфері соціальної захисту, є одним із найбільш розумних напрямів вкладення довгострокових державних інвестицій, особливо якщо вони орієнтовані на пов'язані мультиплікативні ефекти. Згідно з результатами досліджень стану шкільного харчування у світі та розрахунками, проведеними ВВП ООН у 2023 році, на кожен інвестований долар у програму шкільного харчування припадає 9 дол. прибутку, а реалізація "зв'язаних" програм шкільного харчування, які орієнтовані на місцеву продукцію, здійснює мультиплікативний вплив на сільське господарство, охорону здоров'я, систему соціального захисту, місцеву економіку (WFP, 2022).

Дослідження FAO⁸ підтверджують дані ВВП, і свідчать про те, що Програми шкільного харчування, пов'язані із закупівлею продуктів на місцевому рівні, відомі як "Програми шкільного харчування з використанням місцевих продуктів", мають багаторівневий ефект.

Вікно 1

У 14 країнах Латинської Америки та Карибського басейну при підтримці FAO та ВВП, було започатковано мультидисциплінарну програму "Ініціативи з ліквідації голоду в Латинській Америці та Карибському басейні до 2025 року".

Програма спрямована на забезпечення учнів поживними продуктами харчування і водночас на стимулювання місцевої економіки та формування системи освіти з питань продовольства і здорового харчування. Результати виявились досить успішними. Крім власне продовольчого забезпечення, програма сприяє організації просвіти з питань сталого виробництва продовольства і робить особливий акцент на здійсненні прямих закупівель для шкіл у місцевих сімейних фермерських господарств. Це є ключовим фактором "Ініціативи з ліквідації голоду в Латинській Америці та Карибському басейні до 2025 року", оскільки дозволяє стимулювати місцеву економіку та формує сталість програм шкільного харчування. Це також дає змогу просунутися в напрямі ліквідації порочного кола голоду та недоїдання в сім'ях фермерів, даючи їм змогу продавати свою продукцію на вигідних умовах і отримувати дохід. У контексті фінансової, політичної та екологічної нестабільності програми шкільного харчування сприяють поліпшенню ситуації в галузі продовольчої та харчової безпеки. Це підхід з потрібною вигодою: він забезпечує учнів державних шкіл якісним харчуванням, сприяє споживанню свіжої та здорової їжі і відкриває нові ринки та можливості для підвищення доходів сімейних фермерських господарств, стимулюючи при цьому місцевий розвиток⁹.

Джерело: FAO study profiles benefits of school feeding programmes linked to family farms <https://www.fao.org/news/story/en/item/195074/icode/>

Усі найбільші світові програми шкільного харчування засновані на закупівлі продуктів із місцевих джерел. Це робить ринки більш передбачуваними, допомагає створювати робочі місця та можливості, щоб протягом усього життя людини формувалися переваги у виборі свіжої місцевої продукції.

⁸ (FAO). Students and farmers benefit from School Feeding Programmes. Regional study report. FAO's regional office for Latin America and the Caribbean. URL: <https://www.fao.org/in-action/students-and-farmers-benefit-from-school-feeding-programmes/en/>

⁹ Там само.

Для підтримки стійкості у довгостроковій перспективі та посилення екологічності продовольчих систем Програми шкільного харчування повинні розвиватися відповідно до місцевих потреб та умов. Програми шкільного харчування, при яких продукти закупаються у місцевих фермерів сімейного типу, враховують проблему зміни клімату, оскільки скорочують харчові ланцюжки та зводять до мінімуму продовольчі відходи, які є причиною додаткових викидів вуглецю. Програми з урахуванням гендерних аспектів збільшують охоплення дівчаток освітою, допомагають утримувати їх у школах у вразливому віці, покращити раціон харчування та закласти основи здорового материнства.

Солідарна продовольча безпека на рівні спільнот

Важливим інструментом підвищення локальної продовольчої безпеки та налагодження прямої взаємодії між місцевими виробниками та споживачами агропродовольчої продукції є модель спільного використання врожаю або сільськогосподарське виробництво, що підтримується спільнотами споживачів (CSA).

Вікно 2

Сільське господарство, що підтримується місцевою спільнотою (Community supported agriculture (CSA)), або **модель спільного використання врожаю** – це модель соціальної взаємодії, яка напругу з'єднує виробників і споживачів у продовольчій системі, дозволяючи споживачеві підписатися на врожай певної сімейної ферми чи групи ферм для формування продовольчої безпеки на рівні спільнот. Це альтернативна соціально-економічна модель сільського господарства та розподілу продовольства, яка дозволяє виробнику та споживачу розділити ризики сільськогосподарського виробництва для більш стійкого продовольчого забезпечення. Модель є підкатегорією солідарного сільського господарства, головною метою якої є зміцнення почуття спільності у забезпеченні продовольством через місцеві ринки. Сільське господарство, яке підтримується громадою, слід розглядати як практику громадського усупільнення, приклад управління виробництвом і розподілом товарів і послуг під керівництвом громади. Організація продовольчого забезпечення через спільність доповнює горизонтальну вісь опосередкованого ринком продовольчого забезпечення та вертикальність державного розподілу та регулювання продовольчої безпеки. У цій системі ринкові суб'єкти взаємодіють не лише як конкуренти, а як члени спільноти, які співпрацюють у здійсненні колективних дій для блага співдружності та добробуту один одного.

Модель CSA передбачає солідарне фінансування виробництва та постачання якісних та здорових продуктів харчування. Споживачі стають членами CSA сплачуючи узгоджену суму фінансового внеску на початку вегетаційного періоду одноразово або декількома транзакціями у формі авансового платежу.

В окремих випадках частина грошових внесків може бути замінена виконанням сільськогосподарських робіт споживачами – членами CSA, хоча здебільшого такі роботи мають волонтерський характер. Окрім власне агропродукції, багато CSA можуть запропонувати соціальні та освітні заходи для учасників спільнот, членів їхніх сімей та всіх бажаних. У такий спосіб посилюється соціальна й екологічна відповідальність всіх залучених до взаємодії осіб. Формування стійких зв'язків в CSA приносить вигоди

не лише її учасникам, а й громадам та територіям, до яких вони належать, і також державі загалом.

Поєднання трьох механізмів може забезпечити мультиплікативний ефект посилення. Надання продовольчих субсидій споживачам можуть бути використані ними для підтримки локальних дрібних виробників та їхніх сімей. Отримувачі продовольчих субсидій можуть фінансувати місцевих виробників, допомагати і спостерігати, як здійснюється виробничий процес окремих видів сільськогосподарської і продовольчої продукції. Запровадження програми стимулювання створення локальних моделей CSA як засобу мультивекторної підтримки виробників (фермерів та особистих селянських господарств), споживачів продовольства і сільських громад, сприятиме формуванню нових відносин та надійної комунікації між виробниками і споживачами продовольства на основі принципів партнерства, солідарності, взаємовідповідальності у виробництві та споживанні безпечних і якісних продуктів харчування, становленню нових поведінкових стратегій у досягненні нової якості життя.

В Україні у довоєнний період тільки почали формуватися зародки солідарного сільського господарства на кшталт моделей CSA. Наразі є окремі приклади створення груп виробників, які шляхом коротких ланцюгів поставок реалізують власну продукцію. Також і споживачі об'єднуються для колективних закупівель, але без передоплати та участі у виробництві, як це передбачено CSA.

Висновки

Базуючись на основних засадах методології трансформації глобальної продовольчої безпеки, визначальним напрямом змін української агропродовольчої системи у контексті національно укоріненого розвитку пропонується визнання пріоритетного права українців на продовольство на основі формування вільного доступу всім до якісного, свіжого і безпечного продовольства та сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва, отриманих безпечним для довкілля і сільських спільнот способом.

Перехід до національно укоріненої агропродовольчої системи України, орієнтованої на потреби людей у якісній і безпечній їжі, а не на економічне зростання за рахунок сировинного експорту сприятиме забезпеченню того, що продовольча система підтримує право українців на вітчизняне продовольство, засоби до існування та добробут у сільській місцевості на основі нарощення потенціалу сімейного фермерства, локальних ринків та продовольчої солідарності.

Такі зміни у системі продовольчої безпеки можуть стати наріжним каменем усунення закріплених системних диспропорцій у довоєнній аграрній структурі України, яка й зараз орієнтується на корпоративне індустріалізоване сировинне сільське господарство агрохолдингового типу, що увінчує бідність і корупцію в країні, підтримує нездорове харчування, обезземелення сімейних ферм та скорочення біорізноманіття.

Література

1. Бурлай Т. В., Костриця В. І., Близнюк В. В., Левін Р. Я. (2022). Новітня політика соціальної якості ЄС: корисний досвід для повоєнного відновлення України. *Економічна теорія*. № 3. С.89–119. <https://doi.org/10.15407/etet2022.03.089>
2. Геєць В.М. (2023). До питання теорії і практики політики соціальної якості в повоєнній Україні. *Економіка України*. № 4. С. 3–22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.003>
3. Гриценко А.А. (2023). Національно укоріненний розвиток економіки як локальна відповідь на глобальні геоекономічні зрушення. *Економіка України*. №4. С. 38–54. URL: http://economyukr.org.ua/?page_id=723&lang=uk&aid=618/ <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.038>
4. Гриценко А.А. (2016). Реконструктивний економічний розвиток: зміст, основні напрями і вектор соціальної справедливості. *Економічна теорія*. №4. С. 5–18. <https://doi.org/10.15407/etet2016.04.005>
5. Яременко О.Л. (2022). Україна в інституційному вимірі глобальної конфліктності та стихійної локалізації. *Економічна теорія*. № 2. С. 90–114. <https://doi.org/10.15407/etet2022.02.090>
6. A Quick Guide to SNAP Eligibility and Benefits. (March 3, 2023). *Center on Budget and Policy Priorities*. URL: <https://www.cbpp.org/research/food-assistance/a-quick-guide-to-snap-eligibility-and-benefits>
7. Coleman-Jensen, Alisha et al. (September 2022). Household Food Security in the United States in 2021. ERR-309, *U.S. Department of Agriculture. Economic Research Service*. URL: <https://www.ers.usda.gov/publications/pub-details/?pubid=104655>
8. Hernandez Daphne and Jackowitz Alison. (2009). Transient, But Not Persistent, Adult Food Insecurity Influences Toddler Development. *Journal of Nutrition*. 139(8):1517-24. <https://doi.org/10.3945/jn.109.105593>
9. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. (2022). The State of Food Security and Nutrition in the World. Repurposing food and agricultural policies to make healthy diets more affordable. Rome, *FAO*. URL: <https://doi.org/10.4060/cc0639en>
10. Llobrera J. (May 19, 2023). Most Working-Age SNAP Participants Work But Job Instability Overstates Joblessness in Some Analyses. *Center on Budget and Policy Priorities*. URL: <https://www.cbpp.org/blog/most-working-age-snap-participants-work-but-job-instability-overstates-joblessness-in-some>
11. WFP. (2020). State of School Feeding Worldwide 2020. Rome, *World Food Programme*. URL: https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000123923/download/?_ga=2.241442434.1499587285.1688985240-516926941.1688985240
12. WFP. (2022). State of School Feeding Worldwide 2022. Rome, *World Food Programme*. URL: https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000147725/download/?_ga=2.213024404.1499587285.1688985240-516926941.1688985240

Надходження до редакції 4 серпня 2023 року

Прорецензовано 10 серпня квітня 2023 року

Підписано до друку 29 вересня 2023 року

References

1. Burlai, T. V., Kostrytsya, V. I., Blyzniuk, V. V., Levin, R. Ya. (2022). The EU's newest social quality policy: a useful experience for Ukraine's post-war reconstruction. *Ekon. teor. – Economic theory*, 3, 89-119. Retrieved from http://etet.org.ua/?page_id=530&aid=659; <https://doi.org/10.15407/etet2022.03.089> [in Ukraine].
2. Heyets, V. M. (2023). On the question of theory and practice of social quality policy in post-war Ukraine. *Економіка України – Economy of Ukraine*, 4, 3-22. Retrieved from http://economyukr.org.ua/?page_id=723&lang=uk&aid=615; <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.003> [in Ukraine].

3. Grytsenko, A.A. (2023). Nationally rooted economic development as a local response to the global geoeconomic shifts. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 4, 38-54. Retrieved from http://economyukr.org.ua/?page_id=723&lang=uk&aid=618; <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.038> [in Ukraine].

4. Grytsenko, A.A. (2016). Reconstructive economic development: contents, guidelines and the vector of social justice. *Ekon. teor. – Economic theory*, 4, 5-18. Retrieved from http://etet.org.ua/docs/ET_16_4_05_uk.pdf [in Ukraine].

5. Yaremenko, O.L. (2022). Ukraine in the institutional dimension of global conflict and natural localization. *Ekon. teor. – Economic theory (Ekon. teor.)*, 2, 90-114. Retrieved from http://etet.org.ua/?page_id=530&aid=651; <https://doi.org/10.15407/etet2022.02.090> [in Ukraine].

6. A Quick Guide to SNAP Eligibility and Benefits. (March 3, 2023). *Center on Budget and Policy Priorities*. Retrieved from <https://www.cbpp.org/research/food-assistance/a-quick-guide-to-snap-eligibility-and-benefits/>

7. Coleman-Jensen, A. et al. (September 2022). Household Food Security in the United States in 2021. ERR-309, *U.S. Department of Agriculture. Economic Research Service*. Retrieved from <https://www.ers.usda.gov/publications/pub-details/?pubid=104655/>

8. Hernandez, D. and Jackowitz, A. (2009). Transient, But Not Persistent, Adult Food Insecurity Influences Toddler Development. *Journal of Nutrition*. 139(8):1517-24. Retrieved from <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19535426/>

9. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. (2022). The State of Food Security and Nutrition in the World. Repurposing food and agricultural policies to make healthy diets more affordable. Rome, FAO. <https://doi.org/10.4060/cc0639en/>

10. Llobrera, J. (May 19, 2023). Most Working-Age SNAP Participants Work But Job Instability Overstates Joblessness in Some Analyses. *Center on Budget and Policy Priorities*. Retrieved from <https://www.cbpp.org/blog/most-working-age-snap-participants-work-but-job-instability-overstates-joblessness-in-some/>

11. WFP. (2020). State of School Feeding Worldwide 2020. Rome, *World Food Programme*. Retrieved from https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000123923/download/?_ga=2.241442434.1499587285.1688985240-516926941.1688985240/

12. WFP. (2022). State of School Feeding Worldwide 2022. Rome, *World Food Programme*. Retrieved from https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000147725/download/?_ga=2.213024404.1499587285.1688985240-516926941.1688985240/

Received August 4, 2023

Reviewed August 10, 2023

Signed to print 28 June, 2023.